

การเปลี่ยนแปลงของย่านบางรักภายหลังการตัดถนนเจริญกรุง สมัยรัชกาลที่ 4 -6 (พ.ศ. 2394-2468)¹

วรรณภา นิพัทธ์สุขกิจ²

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงของย่านบางรักในช่วงเวลาที่กำหนด โดยมองผ่านที่อยู่อาศัย อาคารสถานที่ ย่านสถานทูต และย่านสถานที่ราชการสำคัญในสมัยนั้น เพื่อต้องการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ โดยรวมที่กระทบต่อผู้คนในย่านบางรัก ถนนเจริญกรุง และเพื่อต้องการศึกษาผลของความเจริญที่เกิดขึ้นกับย่านบางรัก ถนนเจริญกรุง ขอบเขตของการศึกษาจะจำกัดอยู่เพียงบริเวณย่านบางรักและย่านใกล้เคียงที่เกี่ยวข้อง ผลจากการศึกษาพบว่า การตัดถนนเจริญกรุงภายหลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398 ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของย่านบางรักขึ้นมาเป็นอย่างมาก ทำให้ย่านที่เคยเป็นเพียงชานพระนครกลายเป็นย่านที่มีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยหนาแน่นขึ้นและกลายเป็นย่านธุรกิจ ย่านสถานทูต และย่านสถานที่ราชการสำคัญ รวมทั้งเป็นที่อยู่อาศัยของผู้มีอันจะกินในกรุงเทพฯ ความเจริญของกรุงเทพฯ ไม่ว่าจะเป็นด้านคมนาคม ด้านสาธารณูปโภคต่าง ๆ ล้วนเกิดขึ้นที่ถนนเจริญกรุงในย่านบางรัก ด้วยเสมอ และผลของความเจริญที่เกิดขึ้นทำให้ย่านบางรัก ถนนเจริญกรุง มีห้างร้าน อาคารสูงแห่งแรก ๆ ของกรุงเทพฯ ขึ้นในบริเวณใกล้เคียงเพื่อรองรับความต้องการของผู้คนในย่านบางรัก

คำสำคัญ: ความเปลี่ยนแปลง ย่านบางรัก ถนนเจริญกรุง สนธิสัญญาเบาว์ริง รัชกาลที่ 4-6

¹บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยใน “โครงการสืบค้น-ประมวลข้อมูลและพัฒนาเนื้อหาประวัติศาสตร์เพื่อการจัดการเชิงพิพิธภัณฑ์และสื่อสารสนเทศ” ได้รับทุนสนับสนุนจากบริษัท ทีวีบูรพา จำกัด

²รองศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร อีเมล: karakaew@gmail.com

Changes in the *Bangrak* Area after the Construction of Charoen Krung Road during the Reign of King Rama IV-VI (1851-1925)³

Warangkana Nibhatsukit⁴

Abstract

This article aims to study the changes in the *Bangrak* area during 1851-1925. It looks at residences, buildings, embassy areas, and important government buildings that appeared during that period, to study the effects of Bangkok's overall dynamics on the residents of *Bangrak* on Charoen Krung Road, as well as the implications of the area's wealth. The area of study only focusses on *Bangrak* and the nearby surrounding areas. The construction of Charoen Krung Road after the signing of the Bowring Treaty resulted in a significant change in the *Bangrak* area, which had previously been on the fringes of the city. The area became an inhabited district with businesses, embassies, and government offices, as well as being a residential district of the wealthy in Bangkok. The modernity of Bangkok manifested itself in various ways on Charoen Krung Road in *Bangrak*, causing this area to become one of Bangkok's most important business districts at the time, and the prosperity of *Bangrak* residents led to the construction of Bangkok's first high-rise shopping mall in the area to meet the needs of *Bangrak* residents.

Keywords: Changes, *Bangrak* area, Charoen Krung Road, Bowring Treaty, King Rama IV-VI

³This article is part of research title "Project for searching and collecting information and developing historical content for museum management and information media" funded by TV Burapha Company Limited.

⁴Assoc. Prof. Dr., Department of History, Faculty of Arts, Silpakorn University. e-mail: karakaew@gmail.com

บทนำ

บางรักถือเป็นเขตนอกกำแพงเมืองกรุงรัตนโกสินทร์มาตั้งแต่เมื่อตั้งกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2325 ยังไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนเกี่ยวกับที่มาของชื่อ “บางรัก” มีเพียงคำบอกเล่าสืบต่อกันมาที่คั่นสนีย์ วีระศิลป์ชัยค้นคว้าที่มาของคำว่าบางรักไว้ในหนังสือชื่อบ้านนามเมืองในกรุงเทพฯ (Weerasilchai, 2008 : 407) แต่ไม่ทราบว่าเริ่มเรียกย่านนี้ว่าบางรักตั้งเมื่อใดอย่างไรก็ดี เมื่อตรวจสอบในเอกสารทางราชการสมัยรัชกาลที่ 5 พบคำว่าบางรักซ์และบางรัก เช่น ในประกาศกระทรวงนครบาล เรื่องรวมอำเภอชั้นใน 4 อำเภอ ลงวันที่ 5 มิถุนายน ร.ศ. 127 ตรงกับ พ.ศ. 2450 ในเอกสารบันทึกชื่ออำเภอ “บางรักซ์” ส่วนในประกาศเรื่องเก็บเงินค่าราชการมณฑลกรุงเทพฯ ลงวันที่ 25 มีนาคม ร.ศ. 129 (พ.ศ. 2452) บันทึกคำว่า “บางรัก” และเมื่อเป็นตำบล อำเภอ และเขตในปัจจุบัน ก็เขียนว่า “บางรัก” ตามแบบที่เรารู้จักกัน (Weerasilchai, 2008 : 407) จึงสันนิษฐานว่าคงเรียกย่านนี้ว่าบางรักมาตั้งแต่ก่อนหน้านั้นแล้ว ความสำคัญของย่านบางรัก แม้จะเป็นย่านที่อยู่นอกเขตเมืองกรุงเทพฯ ในช่วงแรกตั้งกรุงใหม่ ๆ แต่ก็เป็นที่ตั้งบ้านเรือนของชาวต่างชาติตามวิธีการปกครองคนต่างชาติที่สืบต่อกันมาจากสมัยอยุธยา ที่มักจะกันพื้นที่สำหรับชาวต่างชาติให้อยู่นอกกำแพงเมือง แต่ใกล้เส้นทางคมนาคมหลักในสมัยนั้น คือแม่น้ำเจ้าพระยา ที่ดินบริเวณนี้จึงใช้สำหรับให้ชาวต่างชาติมาอยู่อาศัย ดังจะเห็นได้จากกรณีชาวลาวที่นำจะอาศัยอยู่ทางด้านนี้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา ยังมีชาวต่างชาติคือชาวทวายที่เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 และกรมพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท เสด็จฯ ไปปราบกบฏเมืองทวาย⁵ และโปรดเกล้าฯ ให้ชาวทวายที่กวาดต้อนมาตั้งบ้านเรือนอยู่นอกป่าช้าวัดสระเกศชั้วระยะหนึ่ง หลังจากนั้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้คัดพวกหนึ่งไว้เป็นช่างเรือและให้ไปตั้งบ้านเรือนแถบคอกกระบือหรือคอกควาย ซึ่งถือเป็นชายแดนเมืองบางกอก ไม่ไกลจากย่านบางรัก ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และในบริเวณใกล้เคียงกันยังมีชาวจีนที่อพยพออกจากแถบท่าเตียนตั้งแต่ครั้งสร้างพระบรมมหาราชวังในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมาตั้งบ้านเรือนแถบสำเพ็งและขยายมาจนถึงย่านตลาดน้อย ซึ่งก็อยู่ไม่ไกลจากย่านบางรักนักด้วย ต่อมาภายหลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง บริเวณนี้เป็นที่อาศัยของชาวตะวันตกที่เข้ามาทำธุรกิจการค้าและอยู่อาศัยจึงมีผู้คนหนาแน่นขึ้น บริเวณใกล้ย่านบางรักคือแถบสีลมและสาทรยังเป็นที่อยู่อาศัยของชาวตะวันตกสำคัญในกรุงเทพฯ ที่ขยายตัวมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5-6 การเปลี่ยนแปลงของย่านบางรักภายหลังการตัดถนนเจริญกรุง สมัยรัชกาลที่ 4-6 จึงเป็นหัวข้อที่น่าสนใจศึกษาเพื่อให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในย่านนี้

วัตถุประสงค์การวิจัย

การศึกษาในหัวข้อนี้มีวัตถุประสงค์สามประการคือ เพื่อต้องการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของย่านบางรักภายหลังการตัดถนนเจริญกรุง โดยมองผ่านการเกิดขึ้นของที่อยู่อาศัย อาคารสถานที่ ย่านสถานทูต และย่านสถานที่ราชการสำคัญ

⁵อยู่ทางตอนใต้ของประเทศเมียนมาในปัจจุบัน

ในสมัยนั้น เพื่อต้องการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ โดยเฉพาะในด้านสาธารณูปโภคที่กระทบต่อผู้คนในย่านบางรัก ถนนเจริญกรุง และเพื่อต้องการศึกษาผลของความเจริญที่เกิดขึ้นกับย่านบางรักถนนเจริญกรุง

วิธีดำเนินการวิจัย

ใช้การศึกษาตามระเบียบวิธีการทางประวัติศาสตร์ โดยเน้นการวิเคราะห์ตีความจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่นำมาใช้ ซึ่งมีทั้งเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง ส่วนพื้นที่ศึกษากำหนดเฉพาะพื้นที่ย่านบางรักและย่านใกล้เคียง

ผลการวิจัย

1. กรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 1-3: ผังเมืองกรุงเทพฯ ก่อนการตัดถนนเจริญกรุง

ตามประวัติการสร้างพระบรมมหาราชวังและการสร้างเมืองกรุงเทพฯ นั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงย้ายพระบรมมหาราชวังมาอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงบริเวณชุมชนชาวจีนที่อพยพออกจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 ได้รับพระราชทานที่ดินให้ตั้งบ้านเรือนจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งก็คือบริเวณพระบรมมหาราชวังและท่าเตียนในปัจจุบัน พระองค์ทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้นำชุมชนคือ พระยาราชาศรีสุนทรำพาย้ายไปอยู่บริเวณที่พระราชทานที่ดินแปลงใหม่ให้ คือตั้งแต่คลองใต้วัดสามปลื้มลงไปจนถึงคลองเหนือวัดสามเพ็ง⁶ แต่เนื่องจากความต้องการที่ริมแม่น้ำสำหรับจอดเรือและแพมีมาก พวกจีนบางกลุ่มจึงข้ามคลองวัดสามเพ็งไปตั้งอยู่ทางใต้ของคลองในเวลาต่อมา ทำให้ท้องที่ด้านใต้ของพระนครซึ่งเปลี่ยวร้างมานาน มีผู้คนหนาแน่นผิดกว่าเดิมมาก กลายเป็นย่านที่เจริญและค้าขายดีที่สุด ซึ่งได้แก่ย่านตลาดสามเพ็ง (เหนือคลองวัดสามเพ็ง) กับย่านตลาดน้อย(ใต้คลองวัดสามเพ็ง)

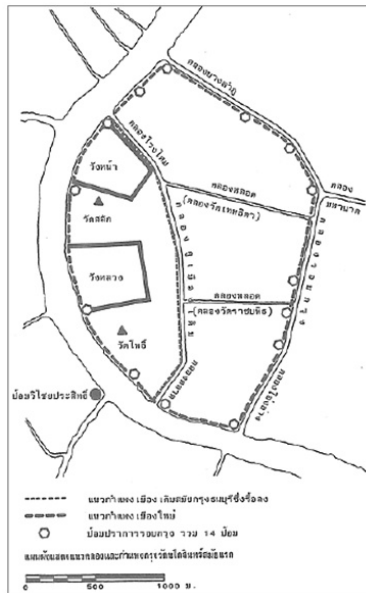
ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาที่ย้ายเมืองข้ามมานี้มีสภาพเป็นแหลมโค้ง มีลำน้ำโอบอยู่สามด้าน ด้านใน ซึ่งติดกับผืนแผ่นดินใหญ่โปรดให้ขุดเป็นคูเมืองไว้ตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรี จึงทำให้เมืองใหม่มีสัณฐานคล้ายเกาะ จากนั้นจึงทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อซากป้อมบางกอกเดิมกับกำแพงเมืองครั้งกรุงธนบุรีลง เพื่อขยายกำแพงและคูพระนครใหม่ให้กว้างออกไป แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคูพระนครใหม่ขนานไปกับแนวคูเมืองเดิม เริ่มจากริมแม่น้ำตอนบางลำพู วกไปออกแม่น้ำข้างใต้บริเวณเหนือวัดสามปลื้ม เรียกว่าคลองรอบกรุง จากนั้นให้ขุดคลองลอด⁷ จากคลองคูเมืองเดิม 2 คลองออกไปบรรจบกับคลองรอบกรุงที่ขุดใหม่ สายแรกขุดจากวัดบูรณศิริมาตยารามไปออกวัดมหรณพารามและวัดเทพธิดาราม อีกสายหนึ่งขุดจากวัดราชพิพิธไปออกที่สะพานถ่าน⁸ พื้นที่ของพระนครแห่งใหม่จึงมีพื้นที่และผังเมืองอยู่เพียงในขอบเขตคลองที่ขุดขึ้นมา⁹ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคูเมืองชั้นนอกขึ้นอีกสายหนึ่งเรียกว่าคลอง

⁶นอกจากกลุ่มชาวจีนที่ต้องอพยพออกไปแล้ว ที่ดินด้านริมแม่น้ำวัดโพธิ์ไปจรดป้อมบางกอกเดิม เคยเป็นที่อยู่ของพวกญวน ซึ่งอพยพเข้ามาพร้อมกับองค์เชียงชนะ ครั้งกรุงธนบุรี รัชกาลที่ 1โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปตั้งบ้านเรือนที่ตำบลบ้านหม้อและพารุท แล้วใช้ที่แปลงนั้นสร้างวังท่าเตียน พระราชทานสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราบุรีจักษ์

⁷ปัจจุบันคลองที่เรียกว่าคลองลอดคือคูเมืองเดิม ส่วนคลองที่ลอดเดิมคือคลองวัดเทพธิดาและคลองวัดสุทัศน์ในปัจจุบัน

⁸นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองใหญ่เหนือวัดสะแกหรือวัดสระเกษในปัจจุบัน โดยขุดแยกไปจากคลองรอบกรุงตรงสะพานมหาไทยอุทิศในปัจจุบัน ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาใต้ปากคลองรอบกรุง พระราชทานนามว่าคลองมหานาค สำหรับให้ราษฎรชุมนุมเล่นเพลงสัควาเหมือนกับคลองมหานาคในสมัยอยุธยา

ผดุงกรุงเกษม⁹ เพื่อขยายตัวพระนครให้กว้างออกไปอีก จึงกล่าวได้ว่าพื้นที่ขอบเขตของพระนครในสมัยรัชกาลที่ 4 ก่อนการตัดถนนเจริญกรุงจึงมีอยู่เพียงคลองผดุงกรุงเกษมเท่านั้น ข้ามจากคลองผดุงกรุงเกษมไปแล้วถือเป็นชานพระนครหรือนอกพระนคร มีผู้คนบางตา และหากถัดจากที่อยู่อาศัย

ภาพที่ 1 แนวคลองคูเมืองเดิม คลองหลอด และคลองที่ขุดใหม่เพื่อขยายพื้นที่เมืองในสมัยรัชกาลที่ 1 (Kullachol & Nilkamhaeng, 1982 : 225)

ตามริมแม่น้ำลำคลองออกไป พื้นที่จะมีลักษณะเป็นสวนเป็นป่า บริเวณที่พอจะมีประชากรมากบริเวณปากคลองผดุงกรุงเกษมก็คงมีเพียงในช่วงสะพานเหล็กกลางจนถึงปากคลองด้านใต้ (Khun Wjitmattra, 1980 : 7) อาจกล่าวได้ว่าการขุดคลองรอบกรุงและคลองผดุงกรุงเกษมคือการวางผังเมืองกรุงเทพฯ ที่ทำให้เมืองกรุงเทพฯ มีลักษณะเป็นเกาะมีน้ำล้อมรอบเหมือนกับเกาะเมืองกรุงศรีอยุธยาแต่ลักษณะเช่นนี้จะเปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีการตัดถนนเจริญกรุง

ส่วนในบริเวณที่เป็นย่านบางรักถือได้ว่าเป็นย่านสำคัญมาตั้งแต่ในอดีตแล้ว เนื่องจากอยู่ติดแม่น้ำเจ้าพระยา จึงมีบ้านเรือนแพมากมาย ในสมัยก่อนที่จะตัดถนนเจริญกรุงตอนใต้ ความสำคัญของย่านบางรักคือเป็นที่จอดเรือและเป็นท่าเรือ รวมทั้งด้วยความที่เป็นย่านที่อยู่ทางด้านใต้ของแม่น้ำเจ้าพระยาและอยู่นอกพระนคร บางรักจึงเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของผู้คนต่างชาติต่างภาษา ในลักษณะเดียวกันกับสมัยอยุธยาที่ให้ชาวต่างชาติตั้งบ้านเรือนอยู่นอกตัวพระนคร เพื่อความปลอดภัยและเพื่อความสะดวกในการเดินทางและการติดต่อค้าขาย

ชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อกับกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ต่างบันทึกไว้ตรงกันถึงความเป็นเมือง “ชานน้ำ” ของกรุงเทพฯ ที่มีบ้านเรือนแพ จอดเรียงรายอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งชาวสยามอาศัยในเรือนแพมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ดังปรากฏในบันทึกของบาทหลวงอาเดรียง โลเนย์ตีพิมพ์ในหนังสือเรื่อง

⁹ขุดตั้งแต่เทเวศร์มาออกสี่พระยา

“สยามและคณะมิชชันนารีฝรั่งเศส” แปลจาก Siam et les Missionnaires Français ตีพิมพ์ครั้งแรกในประเทศ ฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2389 เป็นผลงานการรวบรวมเรื่องราวและบันทึกของมิชชันนารีชาวฝรั่งเศส นับตั้งแต่เข้ามาสู่ ประเทศสยามเป็น ครั้งแรกในสมัยอยุธยาจนถึงสมัยที่ตีพิมพ์หนังสือฉบับนี้ กล่าวถึงเอกลักษณ์พิเศษของเมืองบางกอกที่มีบ้านลอยน้ำหรือแพ และกลุ่มเรือนแพที่ผูกติดไว้อย่างแน่นหนากับเสาไม้สักต้นใหญ่และรองรับด้วยท่อนไม้ไผ่ กระดอนขึ้นลงตามจังหวะของ กระแสน้ำ กลุ่มเรือนแพนี้ก็คือศูนย์การค้า (Wongdontree, 1985 : 4) แม้แต่นายโรเบิร์ต ฮันเตอร์ พ่อค้าชาวอังกฤษ ที่ เข้ามาค้าขายและตั้งห้างฝรั่งเป็นคนแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังคงเคยอาศัยในเรือนแพที่มีขนาด ใหญ่เป็นสองเท่าของเรือนแพทั่วไปเช่นเดียวกัน

ก่อนการตัดถนนเจริญกรุงเพียงไม่กี่ปี ลักษณะผังเมืองของกรุงเทพฯ ตามความเห็นของเมอซิเยอร์ เด. จิราร์ (Monsieur D. Girard) สมุหบัญชีของสมาคมภาคพื้นตะวันออกแห่งประเทศไทยที่เดินทางเข้ามาใน ประเทศแถบ ตะวันออกรวมทั้งดินแดนอินโดจีนและสยามเพื่อติดตามการค้าเมื่อ พ.ศ. 2403 ตรงกับรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ได้เขียนเรื่อง Le Commerce de Siam หรือการค้าของสยาม ตีพิมพ์ ในนิตยสารลา เครอู เดอ โลกเรียองต์ (La Revue de l'Orient) กล่าวถึงสิ่งที่เขาพบเห็นเกี่ยวกับผังเมืองของกรุงเทพฯ เอาไว้ว่า กรุงเทพฯ มีผังเมืองที่มีลักษณะ ไม่แน่นอนและมีลำคลองตัดผ่านหลายสาย ถนนคูดูกปรก และ คับแคบ บ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นเพียงกระท่อมไม้ไผ่หอมช่อ ไม่มีลักษณะที่สื่อถึงความคงทนถาวร ไม่มีความสะดวก สบายและความผาสุกอย่างใดเลย แต่มีต้นไม้จำนวนมากอยู่ทุกหน ทุกแห่ง และมีวัดทางพุทธศาสนา ที่มียอด เจดีย์สีทองสูงเสียดฟ้าอยู่เป็นจำนวนมาก สิ่งเหล่านี้ทำให้เมืองเวนิสตะวันออก แห่งนี้มีลักษณะงดงาม ดังภาพ จิตรกรรมและมีบรรยากาศอันน่ารื่นรมย์ (Bunluesinthu, 2011 : 157)

เมื่อชาวต่างชาติเข้ามาติดต่ออย่างเป็นทางการกับราชสำนักรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 2 นั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีพระบรมราชานุญาตให้ชาวต่างชาติตั้งบ้านเรือนได้ตามริมแม่น้ำ จะเห็นได้จากกรตั้งสถาน กงสุลโปรตุเกสในย่านบางรัก ประเทศโปรตุเกสมีสถานการค้าอยู่ที่เมืองมาเก๊าในประเทศจีนมาตั้งแต่สมัยคริสต์ศตวรรษ ที่ 16 และติดต่อค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาเรื่อยมาจนเสียกรุงศรีอยุธยา เมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์เจ้าเมืองมาเก๊าแต่งตั้ง คาร์ลอส เดอ ซิลเวียรา (Carlos de Silveira) เป็นทูตคุมเครื่องราชบรรณาการ มาถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน ภาลัย ใน พ.ศ. 2361 จุดประสงค์เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเข้ามาค้าขายและต่อเรือกำปั่นในกรุงเทพฯ พระองค์ทรงมีพระราชานุญาตเพื่อตอบแทนที่โปรตุเกสหาอาวุธมาให้ใช้เพื่อการทำสงครามกับพม่า และพระราชทานที่ดิน ที่องเชียงสือของญวนเคยอยู่เมืองครั้งรัชกาลก่อนให้เป็นที่อยู่อาศัย และทรงตั้งให้คาร์ลอส เดอ ซิลเวียราเป็นหลวงอภัย วาณิช กงสุลโปรตุเกสด้วย (Dabbhasuta, 1984 : 44)

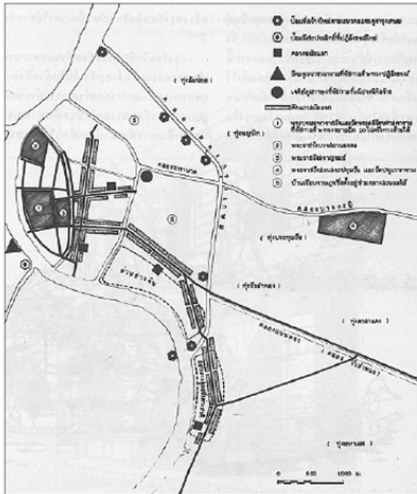
หลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398 ต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สถานกงสุล อื่นหลายประเทศก็เข้ามาตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาในย่านบางรัก ดังนั้น ย่านบางรักถึงบางคอกแหลมจึงเป็นย่านที่มีชาวต่าง ชาติ โดยเฉพาะชาวตะวันตก มาตั้งบ้านเรือนอยู่มากขึ้นภายหลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง ส่วนขอบเขตของเมือง กรุงเทพฯ ที่เดิมความเจริญมักจะกระจุกอยู่ภายในกำแพงเมืองหรือในเขตใกล้พระบรมมหาราชวังตามริมแม่น้ำ จะเริ่ม เปลี่ยนแปลงไปเป็นเกิดความเจริญขึ้นสองฟากถนนที่ตัดขึ้นมาใหม่ และในสมัยรัชกาลที่ 5 จะเป็นช่วงที่เห็นเมืองที่มีการ ขยายตัวแตกต่างออกไปอย่างชัดเจน¹⁰ แทนที่จะขยายตัวลงมาตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา กลับเกิดการขยายตัวภายในพื้นที่

¹⁰จนกระทั่งเกือบปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ทรงขยายเมืองใหม่ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เหตุที่เป็นเช่นนี้ได้สันนิษฐานว่าเพราะเมื่อถึงเวลานั้นผู้คน น่าจะเริ่มคุ้นเคยกับการมีถนนหนทางแบบตะวันตกมากขึ้นแล้ว และเริ่มเปลี่ยนวิถีชีวิตจากชานน้ำขึ้นมาอยู่บนบก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือกลุ่มขุนนางและ ผู้มีทรัพย์สินที่จะตามเสด็จฯ ออกมาหาซื้อที่ดินในบริเวณไม่ไกลจากพระราชวังดุสิต ที่เป็นพระราชวังแห่งใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5

ตามสองฟากถนนที่ตัดขึ้นมาใหม่แทน และนำให้ชาวกรุงเทพฯ ค่อย ๆ อพยพโยกย้ายจากการอยู่อาศัยในเรือนแพขึ้นมาอยู่บนบกสองฟากถนนแทน เหตุการณ์เช่นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นทันทีเมื่อสร้างถนนเจริญกรุงขึ้น ยังคงอาศัยเวลาอีกระยะหนึ่งกว่าที่ชาวกรุงเทพฯ จะนิยมขึ้นมาอยู่บนบก

2. การเข้ามาของชาวตะวันตกกับการตัดถนนเจริญกรุงในกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411)

ดังที่กล่าวไปแล้วในตอนต้นว่า การขยายอาณาเขตของกรุงเทพฯ ด้วยการขุดคลองเป็นคูเมืองเพื่อกำหนดเขตเมือง และเพื่อความสะดวกในการคมนาคมนั้นกระทำมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าในรัชกาลของพระองค์นี้บ้านเมืองเจริญขึ้นกว่าในรัชกาลก่อนและจำนวนผู้คนที่มากขึ้นเป็นหลายเท่า จึงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคูพระนครชั้นนอกเพื่อขยายพระนครออกไปให้ใหญ่กว้างอีกชั้นหนึ่ง โปรดฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหมเป็นแม่กอง เจ้าหมื่นไวยวรนาถเป็นกองขี้ จ้างจีนขุดคลองคูพระนครออกไปอีกชั้นหนึ่ง ปากคลองข้างทิศใต้ออกไปริมวัดแก้วฟ้า ปากคลองข้างทิศเหนือออกไปริมวัดเทวราชกุญชร ได้ลงมือขุดเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2394 (Royal Chronicles - Rattanakosin - King Rama 4 /18, 1934) หลังจากนั้น 10 เดือนการขุดคลองก็เสร็จสิ้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อม¹¹ ตลอดแนวคลองที่ขุดขึ้นมาใหม่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าตลอดแนวคลองผดุงกรุงเกษมนี้เองคือพื้นที่เมืองของกรุงเทพฯ ส่วนที่อยู่เลยคลองผดุงกรุงเกษมออกไป ถือเป็นชานพระนคร ซึ่งยังคงมีผู้คนไม่หนาแน่น

ภาพที่ 2 แผนที่แสดงการขยายพื้นที่ออกไปทางตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ในสมัยรัชกาลที่ 4 (Kullachol & Nilkhamhaeng, 1982 : 231)

ต่อมาหลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398 และการลงนามในสนธิสัญญาแบบเดียวกันกับชาติอื่น ๆ อีก 14 ชาติทำให้กรุงเทพฯ กลายเป็นเมืองที่มีชาวตะวันตกเข้ามาติดต่อค้าขายและติดต่อทางการทูตด้วยเป็นจำนวนมาก จนเกิดเป็นชุมชนชาวตะวันตกอาศัยอยู่ทางตอนใต้ของพระนคร ต่อจากกลุ่มชาวจีนที่สำเฟ็งและตลาดน้อยชาวตะวันตกที่อยู่ในกรุงเทพฯ อาจแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มคือ

¹¹พระราชทานชื่อป้อมที่ตรงปากคลองผดุงข้ามว่าป้อมป้องกันจามิตร ป้อมปากคลองที่ 1 ชื่อป้อมปิดปัจฉิม ป้อมเล็กสำหรับยิงสลุด เรียกว่า ป้อมอีกเห็นมหาญ ป้อมที่ 2 เรียกว่า ป้อมผลาญไฟริบ ป้อมที่ 3 เรียกว่าป้อมปราบศัตรูพ่าย ป้อมที่ 4 เรียกว่าป้อมทำลายปรปักษ์ ป้อมที่ 5 เรียกว่าป้อมหักกำลังศัตรู ป้อมปากคลองข้างเหนือชื่อป้อมมหานครรักษา ระยะห่างกันประมาณ 52 เส้น

1) พวกที่อยู่ถาวรคือที่เข้ามาประกอบอาชีพหรือกิจการเป็นหลักแหล่งในกรุงเทพฯ เช่น กลุ่มข้าราชการชาวต่างชาติที่รัฐบาลว่าจ้างให้เข้ามาเป็นที่ปรึกษาและมาทำงานที่ชาวไทยในเวลานั้นยังทำไม่ได้ รวมทั้งพวกที่เข้ามาประกอบธุรกิจการค้าในกิจการด้านต่าง ๆ (Dabbhasuta, 1984 : 105-106) ใน พ.ศ. 2403 หลังจากการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง 5 ปี มีบริษัทขนาดใหญ่ของตะวันตกมาเปิดทำการค้าและเปิดกิจการในกรุงเทพฯ รวม 11 แห่ง ในจำนวนนี้เป็นของชาวอังกฤษ 5 แห่ง ชาวอเมริกัน 3 แห่ง ชาวเยอรมัน 2 แห่ง และชาวฝรั่งเศส 1 แห่ง ในอีก 50 ปีถัดมาพบว่าจำนวนบริษัทห้างร้าน และกิจการขนาดใหญ่ 82 แห่งในกรุงเทพฯ นั้น มีถึง 61 แห่งเป็นของชาวตะวันตก หรือเท่ากับประมาณเกือบ 3 ใน 4 ของกิจการทั้งหมดเป็นของชาวตะวันตก (Viroonha, 2019 : 87) จากการสำรวจสำมะโนครัว ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452) ปรากฏจำนวนชาวตะวันตกใน 25 ตำบลในกรุงเทพฯ¹² มีทั้งสิ้น 15 ชาติ ในจำนวนนี้ชาวอังกฤษทั้งชายและหญิง มีจำนวนมากที่สุด 532 คน รองลงมาคือชาวเยอรมัน 162 คน ชาวโปรตุเกส 150 คน ชาวฝรั่งเศส 144 คน ยังมีชาวเดนมาร์ก ชาวฮอลันดา ชาวอิตาลี ชาวสวิส ชาวออสเตรีย ชาวรัสเซีย ชาวสวีเดน ชาวเบลเยียม ชาวนอร์เวย์ และชาวกรีกมีจำนวนลดหลั่นกันไปตามลำดับ (Dabbhasuta, 1984 : 106)

2) พวกที่เข้ามาอย่างไม่ถาวร คือพวกที่เข้ามาค้าขายหรือเรือสินค้า ผลัดเปลี่ยนกันเข้ามา แต่ก็มีจำนวนไม่น้อย เห็นได้จากจำนวนเรือที่เข้ามาในกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2443 ที่แสดงให้เห็นจำนวนเที่ยวเรือของชาติตะวันตกที่เข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ ที่ท่ากรมศุลกากร เที่ยวเรือที่เข้ามามากที่สุดเป็นเรือกลไฟของเยอรมนีจำนวน 194 เที่ยว รองลงมาคือเรือกลไฟของอังกฤษ จำนวน 168 เที่ยว เป็นต้น¹³ (Dabbhasuta, 1984 : 107) เรือที่มาติดต่อเหล่านี้มาเทียบท่าที่ท่าเรือศุลกากรหรือศุลกสถาน ซึ่งเป็นสถานที่ราชการที่สร้างขึ้นใหม่ ตั้งอยู่ในเขตของชุมชนชาวตะวันตกย่านบางรัก

หากจะแบ่งส่วนชุมชนของชาวตะวันตกที่ย่านบางรักสามารถแบ่งได้เป็น ตอนบนสุดเป็นที่ทำการของสถานกงสุลต่าง ๆ ใต้ลงมาแถบสี่พระยา สุรวงศ์ บางรัก เป็นย่านธุรกิจ และตอนล่างสุดเป็นย่านอุตสาหกรรม ซึ่งส่วนใหญ่อยู่เลยจากตลาดบางรักออกไป

2.1 การตัดถนนเจริญกรุง: ปฐมบทแห่งการเปลี่ยนแปลง

การมาอาศัยในกรุงเทพฯ ของชาวตะวันตกทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญประการหนึ่งคือการตัดถนนตามคำขอของชาวตะวันตกคือถนนเจริญกรุง ซึ่งถือได้ว่าเป็นถนนสายสำคัญสายแรกของกรุงเทพฯ แม้ในอดีตชาวไทยจะนิยมใช้การคมนาคมทางน้ำเป็นเส้นทางสัญจรหลัก ก็เชื่อว่าจะไม่รู้จักการตัดถนน หรือไม่มีเส้นทางบกที่ตัดถนนสำหรับเดินทาง เพียงแต่ก่อนที่จจะรู้จักวิธีการตัดถนนแบบตะวันตกนั้น วิธีการทำถนนจะเป็นเพียงการขุดดินถมขึ้นเป็นคันดิน สำหรับให้เกวียนเทียมโคกระบือลากจูงขนสินค้าและผู้คนเดินทางไปได้ในระยะไม่ไกลนัก เพราะคนส่วนใหญ่ยังคงนิยมอาศัยเส้นทางน้ำในการคมนาคมมากกว่าใช้ทางบก

¹²25 ตำบลในกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 5 ประกอบด้วยท่าเตียน พาหุรัด สำราญราษฎร์ วัดชนะสงคราม วัดจักรวรรดิ สามยอด นางเลิ้ง บางขุนพรหม สัมพันธวงศ์ ป้อมปราบศัตรูพ่าย สามเสน ดุสิต พญาไท ประแจจีน ประทุมวัน สามแยก บางรัก สาทร บ้านทวย บางพลัด อัมรินทร์ วัดหงษ์ วัดราชคฤห์ วัดบุปผาราม บุคโล

¹³ในปีเดียวกันนั้นมีเรือจากฝรั่งเศส นอร์เวย์ ฮอลแลนด์ เดนมาร์ก รัสเซีย และสวีเดนเข้ามาด้วย ซึ่งมีทั้งเป็นเรือกลไฟและเรือใบ

แม่ในสมัยรัชกาลที่ 4 หลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง บรรดาชาวตะวันตกที่เข้ามาติดต่อกับค้าขายก็ยังคงเรียกร้องให้ขุดคลองลัดตั้งแต่บางนามายังคลองผดุงกรุงเกษม เพราะพวกเขาต้องการไปตั้งห้างซื้อขายกันจากปากคลองพระโขนงไปจนถึงบางนา

“ในปีมะเสงนั้น พวกกงสุลนายห้างต่างประเทศเข้าซื้อกันทำหนังสือยื่นว่า เรือลูกค้าจะขึ้นมาค้าขายถึงกรุงเทพมหานครทางไกลนัก หน้ระดูน้ำ ๆ เขียวแรงนัก กว่าจะขึ้นมาถึงกรุงเทพมหานครได้ก็ป่วยการหลายวัน จะขอลงไปตั้งห้างซื้อขายใต้ปากคลองพระโขนงตลอดถึงบางนา จะให้ขุดคลองลัดตั้งแต่บางนามาตลอดคลองผดุงกรุงเกษม จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ปรึกษาท่านเสนาบดี ๆ ปรึกษาเห็นพร้อมกันให้กราบทูลว่า ถ้าชาวยุโรปยกกันลงไปตั้งอยู่ที่บางนาได้ ก็จะมีคู่แข่งก็มีคุณอย่างหนึ่ง ด้วยความทุกข์หนักนั้นน้อยลง ถึงจะขุดคลองให้เดินเป็นทางลัดก็ควร จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพระยาวิเทศโกษาธิบดีที่พระคลัง จ้างเงินขุดคลอง ตั้งแต่หน้าบ่อมผลาญไพร่ราบตัดทุ่งลงไปถึงคลองพระโขนง และตัด (แก่) คลองพระโขนงออกไปทะเลถึงแม่น้ำใหญ่ เป็นคลองกว้าง 6 วา ลึก 6 คอก ยาว 207 เส้น 2 วา 3 คอก เอาจุดดินขึ้นถมเป็นถนนฝั่งเหนือตลอดลำคลอง ราคาจำจ้งเงินขุดคลองและถมถนนเป็นเส้นละ 1 ชั่ง 5 ตำลึง คิดรวมทั้งค่าขุดคลองต่อไม เป็นเงิน 207 ชั่ง 18 ตำลึง 1 บาท พระราชทานชื่อว่าคลองถนนตรง ครั้นคลองเสร็จแล้วพวกชาวยุโรปก็ไม่ลงไปอยู่ที่บางนา ท่านเจ้าพนักงานต่อว่า ก็ว่าไกลนักจะขอยู่ตามเดิม” (Royal Chronicles - Rattanakosin – King Rama 4 / 57, 1934)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาวิเทศโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค) เสนาบดีพระคลังว่าจ้างเงินขุดคลอง แล้วพระราชทานชื่อว่า “คลองถนนตรง” เพื่อให้ชาวตะวันตกไปตั้งบ้านเรือนห้างร้านตามที่ต้องการ แต่เมื่อขุดคลองเรียบร้อยแล้ว ชาวตะวันตกกลับไม่ยอมย้ายไปอยู่ที่บางนา เพราะเห็นว่าไกลจากกรุงเทพฯ มาก คลองถนนตรงนี้ชาวบ้านเรียกว่าคลองวัวลำพอง และเรียกถนนว่าถนนวัวลำพองหรือหัวลำโพงตามชื่อทุ่งนาที่ถนนและคลองตัดผ่าน¹⁴

ต่อมา ชาวตะวันตกที่เข้ามาเป็นนักการทูตและพ่อค้าในกรุงเทพฯ รวมตัวกันทำหนังสือทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ตัดถนน เพื่อให้พวกเขามีถนนหนทางซึ่งรถม้าไปเที่ยวตากอากาศ เพื่อให้มีสุขภาพแข็งแรง ไม่เจ็บไข้

¹⁴ต่อมาได้มีการสร้างสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ชาวบ้านเรียกกันว่าสะพานวัวลำพอง ถนนตรงเป็นคลองที่เป็นเส้นตรงมีระยะทางไกล และมีพระบรมราชโองการให้เรียกทางที่ริมคลองนี้ว่า ทางถนนตรง ต่อมา ในวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2462 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อถนนหัวลำโพง (นอก) ตั้งแต่ถนนเจริญกรุงถึงถนนหลวงสุนทรโกษา เป็นถนนพระรามที่ 4 ทั้งนี้ด้วยเหตุผลทางประวัติศาสตร์ เพราะเป็นถนนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งพระราชวงศ์จักรีโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นโดยนำมูลดินจากการขุดคลองลัดจากคลองผดุงกรุงเกษมไปถึงคลองเตยมาสร้างขึ้น

“ครั้นมาถึงเดือน 3 พวกกงสุลเข้าชื่อกันมีหนังสือถวายว่า ชาวยุโรปเคยขี่รถขึ้นขี่ม้าเที่ยวตากอากาศ ได้ความสบายไม่มีไข้ เข้ามาอยู่ที่กรุงเทพมหานครไม่มีถนนหนทางที่จะขี่รถขี่ม้าไปเที่ยว พวกกันเจ็บไข้ เมือง ๆ ได้ทรงทราบหนังสือแล้วทรงพระราชดำริเห็นว่า พวกยุโรปเข้ามาอยู่ในกรุงมากขึ้นทุกปี ๆ ด้วยประเทศบ้านเมืองเขามีถนนหนทางก็เรียบบริ่นสะอาดไปทุกบ้านทุกเมือง บ้านเมืองของเรามีแต่กร เรี่ยว หนทางก็เป็นตรอกเล็กชอกน้อย หนทางใหญ่ก็เปราะเปื้อนไม่เป็นที่เจริญตา ขายหน้าแก่ชว นนาประเทศ เขาว่าเข้ามาเป็นการเตือนสติ เพื่อจะให้บ้านเมืองดงามขึ้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้ ๆพณฯ ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหมเป็นแม่กอง จึงให้พระอินทราชาธิบดีลีทราชรองเมืองเป็น นายงาน ได้จัดการทำตั้งแต่ ณ วันพุธ เดือน 3 ขึ้น 6 ค่ำ และทำทางก่อนที่สะพานเหล็กริมวังเจ้า เชมรออกไป 2 สาย สาย 1 ตัดตรงไปข้ามคลองผดุงกรุงเกษมต่อถนนตรงไปคลองพระโขนงสาย 1 แยกไปข้ามคลองผดุงข้างวัดแก้วฟ้าตลอดลงไปทะเลออกแม่น้ำดาวคนองสาย 1 อีกสายหนึ่งตัดตรง หลังบ้านกงสุลฝรั่งเศส ตลอดมาถึงคลองถนนตรงริมศาลาเจ้าพระยารวิวงศมหาโกษาธิบดีสร้างไว้ ขุดคลองตั้งแต่คลองบางรักมาตลอดถึงคลองถนนตรง เอมูลดินขึ้นถมเป็นถนน ไม่ต้องหามูลดินที่อื่น มาถม ถนนกว้าง 5 วา สูง 1 คอกคืบ รวมทั้ง 3 สายเป็น 281 เส้น 5 วา ค่าจ้างเงินถมทางเส้นละ 15 ตำลึง 2 บาท 1 สลึง ค่าถมนั้นเป็นเงิน 219 ชั่ง 10 ตำลึง 2 บาท ค่าถมร่องค่าขุดต่อไม้อีกเป็นเงิน 130 ชั่ง 4 ตำลึง 3 บาท รวมกันเป็นเงิน 350 ชั่ง 9 ตำลึง 2 บาท ค่าขุดคลองกว้าง 6 วา ลึก 6 คอก ยาว 68 เส้น 16 วา เส้นละ 1 ชั่ง 5 ตำลึง เป็นเงิน 86 ชั่ง ค่าขุดต่อไม้เงิน 16 ชั่ง 8 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง รวมเป็นเงิน 102 ชั่ง 8 ตำลึง 1 บาท 2 สลึง” (Royal Chronicles - Rattanakosin - Ratchakarn No.4 / 104- 3, 1934)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) สมุหพระกลาโหม (ต่อมาคือสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) เป็นแม่กองตัดถนนสายใหม่ เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2404 เริ่มตั้งแต่สะพานเหล็ก บริเวณริมวังเจ้าเชมร ยาวเรื่อยไป แล้วแยกออกเป็น 2 สาย สายแรกตัดข้ามคลองผดุง กรุงเกษมเชื่อมต่อกับคลองถนนตรง อีกสายหนึ่งตัดลงมาทางใต้ยาวตลอดไปถึงดาวคนอง

ดังนั้น ถนนเจริญกรุงที่ตัดขึ้นในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีด้วยกัน 2 ตอน ตอนที่ ผ่านย่านบางรักที่จะกล่าวถึงในบทความนี้เรียกว่าถนนเจริญกรุงตอนใต้ หรือที่ชาวบ้านมักเรียกว่าเจริญกรุงตอนล่าง เป็น ตอนที่ตัดขึ้นมาก่อน มีความกว้าง 5 วา 4 คอก หรือประมาณ 10 เมตร หรือเทียบได้กับถนน 4 เลน มีนายเฮนรี อาลาบาต เดอร์ เป็นผู้สำรวจแนวถนนและเขียนแผนผังถนน

ส่วนอีกตอนหนึ่งเรียกว่าถนนเจริญกรุงตอนใน เริ่มจากวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร (วัดโพธิ์) ถึงสะพานดำรงสถิตหรือสะพานเหล็กบน ถนนกว้าง 4 วา สร้างเป็นถนนดินอัด ใช้อิฐเรียงตะแคง ปูให้ชิดกัน ตรงกลางนูน สูง เริ่มสร้างในปีจอ พ.ศ. 2405 แต่เมื่อฝนตกไม่กี่ปี ถนนก็ชำรุด¹⁵

¹⁵กล่าวกันว่าการก่อสร้างถนนเจริญกรุงตอนในนี้เดิมกำหนดให้ตัดตรงจากสะพานดำรงสถิตไปถึงกำแพงเมืองด้านถนนสนามไชยแต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า อยู่หัวทรงทักท้วงว่าการสร้างถนนตรงมาสู่พระบรม มหาราชวังอาจเป็นขุมมิให้ข้าศึกใช้ตั้งปืนใหญ่ยิงทำลายกำแพงเมืองได้ จึงต้องเปลี่ยนแนวถนนมาหักมุมเลี้ยวตรง เชิงสะพานดำรงสถิต

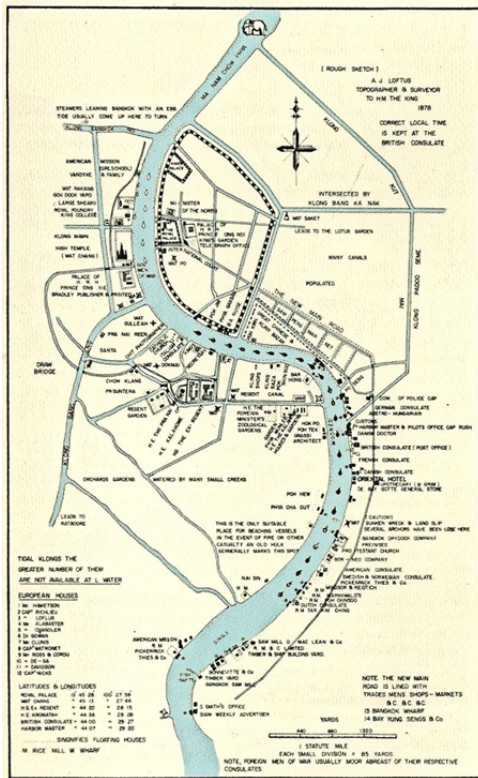
หลังจากตัดถนนได้ไม่นาน บริเวณสองฟากถนนกลายเป็นแหล่งค้าขายที่สำคัญและคึกคักของสยาม และในรัชกาลเดียวกันนี้เอง โปรดเกล้าฯ ให้สร้างถนนใหม่ขึ้นอีกหลายสาย เช่น ถนนสีลมหรือถนนขวาง ถนนบำรุงเมือง และถนนเฟื่องนคร รวมทั้งเกิดการสร้างสะพานข้ามคลองเพื่อเชื่อมให้การคมนาคมสะดวกยิ่งขึ้นด้วย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าการมีถนนหนทางแบบตะวันตกจะช่วยให้สยามประเทศดูสวยงาม ไม่ถูกดูหมิ่นจากชาวตะวันตกเพราะ “...บ้านเมืองของเรามีแต่รกเรี้ยว หนทางก็เป็นตรอกเล็กชอกน้อย หนทางใหญ่ก็ประอะเขื่อนไม่เป็นที่เจริญตา ขายหน้าแก่ชวานานาประเทศ เขาว่าเข้ามาเป็นการเตือนสติ เพื่อจะที่บ้านเมืองงดงามขึ้น...” “ไม่ดูอัปยศแก่ชวานานาประเทศ” (Chao Phraya Thipakornwong, 2005 : 57)

ส.พลายน้อยค้นคว้าไว้อย่างน่าสนใจว่า เมื่อผู้คนในกรุงเทพฯ เวลานั้นเห็นถนนที่ตัดใหม่กว้างขวางใหญ่โตแล้วก็อดวิตกไม่ได้ว่าจะไม่มีใครมาเดิน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าจำนวนประชากรในกรุงเทพฯ เวลานั้นยังมีไม่มาก ทั้งบริเวณที่ตัดถนนเจริญกรุงตอนใต้ก็ยังเป็นเขตนอกเมืองที่มีผู้คนบางตา แต่ในขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นสายพระเนตรอันยาวไกลของพระมหากษัตริย์ที่ทรงคิดการณ์ล่วงหน้า นับว่าถนนเจริญกรุงเป็นการวางรากฐานให้กับความเจริญของกรุงเทพฯ และยังเป็นแบบอย่างให้กับถนนสายอื่น ๆ ในสมัยต่อมา เช่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทั้งรัฐบาลและเอกชนได้ร่วมกันตัดถนนเพื่อประโยชน์ทั้งการสัญจรและการพาณิชย์อีกเป็นจำนวนถึง 110 สาย

3. ถนนเจริญกรุงกับความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ และย่านบางรัก สมัยรัชกาลที่ 4-6 (พ.ศ. 2404-2468)

ถนนเส้นที่ตัดใหม่นี้ แรกเริ่มยังไม่ได้พระราชทานนามถนน ชาวบ้านจึงเรียกกันว่าถนนใหม่ ชาวยุโรปเรียก นิวโรด (New Road) ส่วนชาวจีนเรียกตามสำเนียงแต้จิ๋วว่า ซิงพะโล้ว แปลว่าถนนตัดใหม่ ต่อมาจึงพระราชทานนามว่าเจริญกรุง มีความหมายถึงความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง การตัดถนนเจริญกรุง โดยเฉพาะถนนเจริญกรุงตอนใต้ ที่ตัดออกนอกเขตพระนครทำให้ผังเมืองกรุงเทพฯ เกิดความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เขตเมืองอยู่เพียงในเขตคลองผดุงกรุงเกษมก็ขยายออกสู่ภายนอก

ภาพที่ 3 แผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. 2421 จะเห็นสถานกงสุลตะวันตกหลายแห่งเรียงรายอยู่ และเห็นที่ตั้งโรงแรมโอเรียนเต็ล (Chronik Thailand, Plan von Bangkok, 1878)

3.1 ถนนเจริญกรุงกับความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 4-6 (พ.ศ. 2404-2468)

หลังการตัดถนนเจริญกรุง ส่งผลให้กรุงเทพฯ เกิดความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมาก สิ่งที่เห็นได้ชัดคือการเข้ามาตั้งบ้านเรือน กิจการห้างร้านของชาวตะวันตกและชาวจีนในย่านบางรัก ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้สร้าง “ตึกแถว” ตามแนวสองข้างถนนขึ้นให้เช่าทำร้านค้าเพื่อพระราชทานผลประโยชน์แก่พระเจ้าลูกยาเธอ ทรงนำแบบอย่างการสร้างตึกแถวริมถนนมาจากเมืองสิงคโปร์ และยังมีการสร้างตึกแถวริมถนนเจริญกรุงตอนใน ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนครเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำการค้าของเหล่าพ่อค้าชาวจีน ไทย และตะวันตกที่มาอยู่ในย่านนี้ด้วย (Peesalee, 2012 : 55) ซึ่งก็เป็นจริงสมดังที่ตั้งพระทัย เพราะตึกแถวเหล่านั้นเป็นอาคารห้างร้านของชาวต่างประเทศที่เข้ามาเปิดกิจการในกรุงเทพฯ ตามแนวถนนที่ตัดขึ้นมาใหม่ และจากการตัดถนนขึ้นหลายสายนี้เองทำให้เกิดการนำรถลากเข้ามาใช้ในกรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 และเกิดอาชีพ “ลากรถ” หรือที่เรียกว่ารถเจ๊กเกิดขึ้นมาด้วย

ใน พ.ศ. 2409 หลังสร้างถนนเจริญกรุงเสร็จไม่นานนัก กรุงเทพฯ เริ่มมีไฟถนนที่ใช้แก๊สเป็นเชื้อเพลิง จึงเกิดการติดตั้งโคมไฟตามริมถนน เป็นเสาโคมสังกะสีติดกระจกเป็นรูปกรอบสี่เหลี่ยมปักเป็นระยะห่าง ๆ กัน เวลาบ่าย ๆ จวนเย็น จะมีเจ้าพนักงานแบกกระโตกหิ้วกระป๋องน้ำมันมาเติมและจุดตะเกียงตามเสาโคมเหล่านี้ ต่อมาใน พ.ศ. 2444 จึงเปลี่ยนมาใช้โคมไฟฟ้า และสยามเป็นประเทศแรกในโลกตะวันออกที่ใช้ไฟฟ้า (Plai Noi, 2012 : 261) และไฟฟ้านำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ถนนเจริญกรุงและย่านบางรักอีกชั้นหนึ่ง เมื่อชาวกรุงเทพฯ ได้ใช้บริการรถราง แทนที่จะมีเพียงรถลากหรือรถเจ๊กที่เข้ามาเป็นที่นิยมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4

เมื่อคาร์ล บอค เดินทางเข้ามายังสยามประเทศเมื่อ พ.ศ. 2424 ในสมัยรัชกาลที่ 5 เขาเล่าถึงถนนในบางกอกสมัยนั้นเอาไว้และกล่าวถึงถนนสำคัญสายหนึ่งเรียกว่ากรุงจรุง ซึ่งก็คือถนนเจริญกรุง¹⁶ คาร์ล บอคเล่าว่าเมื่อถึงหน้ามรสุมฝนตกหนัก ถนนบางตอนอยู่ใต้น้ำ ซึ่งแสดงว่าถนนอยู่ในบริเวณที่ลุ่มน้ำไหลไม่ได้สะดวก ตามทางแยกที่จะเลี้ยวเข้าตรอกปลูกต้นไทรต้น หรือที่เรียกกันว่าโกสน ซึ่งสมัยนั้นกำลังสนใจปลูกต้นไม้ชนิดนี้กันมาก กล่าวกันว่าเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นผู้สั่งเข้ามาจากอินเดียเมื่อราว พ.ศ. 2423 (Plai Noi, S. 2012 : 248) ถนนเจริญกรุงในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเป็นถนนสายแรก ๆ ที่มีการปลูกต้นไม้ริมทาง และมีร้านค้ามากกว่าถนนสายอื่น จึงนับว่าเป็นถนนที่สวยงามและทันสมัยที่สุด

เมื่อกิจการรถรางเริ่มขึ้นใน พ.ศ. 2431 สมัยรัชกาลที่ 5 บริษัทที่เริ่มดำเนินการเป็นของชาวเดนมาร์ก เริ่มด้วยการใช้ม้าลากรถไปตามราง แต่ม้ามักเหนื่อยและไม่ค่อยให้ความร่วมมือ ต่อมากิจการเปลี่ยนผู้ลงทุนใหม่ ซึ่งก็คงยังเป็นชาวเดนมาร์กที่ตกลงเช่ากระแสไฟฟ้าจากบริษัทโอเลคทริก ซิตี คอมปะนี ลิมิเต็ด และเริ่มเดินรถรางไฟฟ้าเป็นครั้งแรกเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2437 มีการเดินรถ 4 สาย สายบางคอแหลมผ่านถนนเจริญกรุง เริ่มจากตรงข้ามพระบรมมหาราชวัง มุ่งหน้าไปสี่กั๊กพระยาศรี แล้วไปตามถนนเจริญกรุงจนกระทั่งถึงบางคอแหลม เป็นรถรางสายที่มีความสำคัญมากที่สุด เชื่อมต่อทั้งชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตก วันหนึ่ง ๆ มีผู้ใช้บริการรถรางสายนี้ประมาณ 25,000 คน (Dabbhasuta, 1984 : 139-140) ทำให้การเดินทางบนถนนเจริญกรุงสะดวกและรวดเร็วสมเป็นถนนแห่งธุรกิจการค้า รถรางสายบางคอแหลมยังนำผู้คนชาติต่าง ๆ ที่อาศัยบนถนนสายนี้ให้มาพบกันได้ง่ายมากยิ่งขึ้น

3.2 ถนนเจริญกรุงกับความเปลี่ยนแปลงของย่านบางรัก สมัยรัชกาลที่ 4-6 (พ.ศ. 2404-2468)

ความเปลี่ยนแปลงสำคัญของย่านบางรักภายหลังการตัดถนนเจริญกรุงคือการเป็นย่านธุรกิจการค้า ย่านสถานกงสุลต่างประเทศ และยังเป็นแหล่งบันเทิงยามค่ำคืน ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นทันทีหลังการตัดถนนเจริญกรุงแต่ค่อย ๆ เติบโตขึ้น และเมื่อรัฐบาลสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 เห็นความสำคัญของถนนเจริญกรุงและย่านบางรัก ได้ย้ายที่ทำการเจ้าท่าและโรงภาษีที่เคยตั้งอยู่บริเวณปากคลองผดุงกรุงเกษม มาตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาในย่านบางรัก ที่ทำการโรงภาษีเรียกว่า “ศุลกสถาน” สร้างขึ้นในราว พ.ศ. 2427-2431 เป็นอาคารที่สวยงามตามแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก เป็นสถานที่ราชการซึ่งมีผู้มาติดต่อมากมาย ทั้งชาวตะวันตกและชาวตะวันออก จึงเป็นการช่วยสร้างความเปลี่ยนแปลงและความเติบโตให้แก่ย่านบางรัก ถนนเจริญกรุงได้อีกทางหนึ่ง จึงอาจกล่าวได้ว่า การตัดถนนเจริญกรุงช่วยทำให้ย่านบางรัก เติบโต และเปลี่ยนแปลงไปเป็นย่านธุรกิจ ย่านสถานกงสุล และแหล่งบันเทิงยามค่ำคืน สำหรับชาวไทยและชาวต่างชาติ

1) บางรัก: ย่านธุรกิจ

ย่านบางรักขยายตัวขึ้นพร้อมกับความเจริญทางธุรกิจที่เติบโตขึ้นหลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง และการตัดถนนเจริญกรุง บางรักกลายเป็นย่านธุรกิจที่มีโรงแรม ธนาคาร ห้างร้านต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่มีผู้ลงทุนเป็นชาวต่างชาติเข้ามาเปิดดำเนินการและขยายกิจการกันมาก ดังจะเห็นได้จากการตั้ง โรงแรมโอเรียนเต็ล ที่แม้จะมีประวัติว่าตั้งขึ้นมาก่อนการตัดถนนเจริญกรุง แต่ก็ได้รับการพัฒนาขึ้นภายหลังจากนั้น ใน พ.ศ. 2409 เมื่อกรุงเทพฯ เริ่มมีไฟถนนที่ใช้แก๊สเป็นเชื้อเพลิง นำความสว่างไสวมาสู่ที่พักแรมแห่งนี้ และเมื่อกรุงเทพฯ กลายเป็นท่าเรือที่เป็นจุดแวะพักที่สำคัญในเส้นทาง

¹⁶คาร์ล บอคน่าจะฟังผิดหรือจำผิดจึงกลายเป็นชื่อดังกล่าวไป

ระหว่างฮ่องกง-สิงคโปร์ โรงแรมโอเรียนเต็ลจึงเปรียบเสมือน “บ้าน” ของนักเดินเรือที่สามารถขึ้นฝั่งมาพักผ่อนนอนหลับ กินและดื่ม และเป็นที่หลบฝนในฤดูมรสุม ซึ่งอาจกล่าวได้ว่านั่นคือจุดเริ่มต้นของความเติบโตของโรงแรมโอเรียนเต็ล ผู้ที่มาพักที่โรงแรมแห่งนี้ยังมาติดต่อทำการค้าและเที่ยวเตร่ตามย่านบันเทิงบนถนนเจริญกรุงและย่านใกล้เคียงได้อีกด้วย

เจ้าของโรงแรมคนที่ 3 คือกัปตันฮันส์ นีลส์ แอนเดอร์สัน (Hans Niels Anderson) ผู้ซื้อกิจการโรงแรมไปในปี พ.ศ. 2424 ยังตั้งกิจการร้านโอเรียนเต็ลและร้านขายอุปกรณ์สำหรับเรือ โรงน้ำแข็งโอเรียนเต็ล ร้านเบเกอรี่โอเรียนเต็ล และโรงงานน้ำอัดลมขึ้นมาด้วย การขยายกิจการของโอเรียนเต็ลทำให้โฉมหน้าของย่านบางรักเปลี่ยนแปลงไปไม่น้อย แม้ว่าลูกค้าสำคัญของร้านค้าเหล่านี้จะยังคงเป็นชาวต่างประเทศและชนชั้นสูงก็ตาม

โรงแรมโอเรียนเต็ลจัดเป็นโรงแรมชั้นดีสำหรับชนชั้นสูงและแขกสำคัญจากต่างประเทศมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมโรงแรมใน พ.ศ. 2433 มกุฎราชกุมารนิโคลัสแห่งรัสเซียเสด็จมาพักใน พ.ศ. 2434 เจ้าชายลุยจี อาเมดีโอ เชื้อพระวงศ์จากประเทศอิตาลี เสด็จมาพักในปี 2438 และจอมเมอร์เซท มอมห์ นักเขียนชื่อดังชาวอังกฤษ เข้าพักใน พ.ศ. 2466 เป็นต้น (Augustin and Williamson, 2000 : 45)

ในหนังสือนำเที่ยวกรุงเทพฯ และสยามของ เจ. อันโตนิโอ ที่ตีพิมพ์ราว พ.ศ. 2447 กล่าวถึงโรงแรมโอเรียนเต็ล บนถนนเจริญกรุง และกล่าวถึงโรงแรมอื่น ๆ ในกรุงเทพฯ ที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกัน อาทิ โรงแรม Hotel de la Paix, The Hotel d'Europe, The Bristol หรือ Palace Hotel (Peesalee, 2012 : 71) ซึ่งในสมัยนั้นถือว่าโรงแรมที่สร้างขึ้น มาโดยนำเสนอความสะดวกสบายเหล่านี้แสดงถึงความก้าวหน้าของบ้านเมือง และการเลือกมาตั้งอยู่ในย่าน บางรักและ ย่านใกล้เคียง ซึ่งเป็นที่รู้จักดีสำหรับชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะชาวตะวันตก ย่อมสะท้อนให้เห็นความสำคัญของย่าน บางรักได้เป็นอย่างดี การสร้างโรงแรมขึ้นเป็นจำนวนหลายโรง ยังสะท้อนให้เห็นจำนวนของนักเดินทางและผู้เข้าพักและผู้ใช้บริการโรงแรม ซึ่งขยายตัวมากขึ้น ความเติบโตของโรงแรมโอเรียนเต็ลจึงเป็นสัญญาณที่สะท้อนให้เห็นความเติบโตทาง ธุรกิจการค้าของกรุงเทพฯ และย่านบางรัก

การประกอบธุรกิจของชาวตะวันตกในย่านบางรักนั้น ไม่ใช่ธุรกิจการค้ารายย่อยแบบแถบสำเพ็งที่เป็นย่านการค้าของชาวจีน แต่เป็นธุรกิจการค้าขนาดใหญ่ นักธุรกิจชาวตะวันตกเป็นพวกที่มีฐานะดีและสามารถจ่ายค่าเช่าที่ริมถนนใหญ่ได้ จึงมีห้างร้านของชาวยุโรปตั้งอยู่ในย่านบางรักหลายร้าน แต่ละร้านตั้งสูงชันเป็นร้านขายสินค้าหลายชั้น ไม่ได้เป็นห้องชั้นเดียวตามแบบที่ขายกันตามปกติ (Peesalee, 2012 : 86)

พระยาอนุมาราชธนเล่าไว้ในหนังสือฟื้นความหลังว่าถัดจากโรงแรมโอเรียนเต็ลออกมา ทั้งสองฟากถนนเป็นเรือนตึกสองชั้น ฟากละสองหลัง มีบริเวณกันเป็นสัดส่วน ปลูกไม้ดอกไม้ใบ ส่วนตัวอาคารใช้เป็นสำนักงานธุรกิจของห้างชาวตะวันตก พอสุดตึกนี้มีถนนขนาดเล็กซึ่งแต่ก่อนรถยนต์เดินไม่สะดวก เพราะถึงหน้าฝนมีแต่หลุมบ่อและโคลนตม ปากถนนข้างหนึ่งออกถนนโอเรียนเต็ล อีกด้านหนึ่งไปออกตรอกถนนโรงภาษีร้อยชักสามหรือศาลกสถาน สุดลงที่ปากทางเข้าสถานทูตฝรั่งเศส (Sathiankoset 2004 : 256) ใกล้กับโรงแรมโอเรียนเต็ลมีห้างฟาลค์ แอนด์ โบเด็ค (Falck & Beidek) ที่มีเจ้าของเป็นชาวเยอรมัน คนไทยมักเรียกว่าห้างสิงโต พระยาอนุมาราชธนเล่าว่าที่เรียกอย่างนี้เพราะมี “รูปสัตว์ชนิดนี้หมอบตั้งอยู่หน้าห้าง” (Sathiankoset 2004 : 256) ห้างสิงโตจำหน่ายผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ที่สั่งมาจากประเทศเยอรมนี

เป็นกิจการทั้งค้าส่งและค้าปลีก ภายหลังจากย้ายมาสร้างห้างใหม่เป็นตึกขนาดใหญ่สองชั้น บริเวณตึกห้างสิงโตที่สร้างใหม่ ยังมีบ้านของคหบดีไทยชื่อนายทรัพย์ ประกอบอาชีพมวนบุหรี่ยุคไทยชาย เรียกว่าบุหรี่ยุคไฮเดล ซึ่งหมายถึงโรงแรมโอเรียนเต็ล บุหรี่ยุคไฮเดลเป็นที่รู้จักแพร่หลายในสมัยนั้น เพราะมวนได้เรียกร้อยสวยงาม ใช้น้ำยาสูบอย่างไทยที่เรียกว่ายาฉุน มวนด้วยใบตองอ่อน กาบหมาก และกลีบบัว ต่อมากิจการมวนบุหรี่ยุคไฮเดล และนายทรัพย์ย้ายบ้านไปอยู่ชอยทรัพย์ ซึ่งเป็นถนนเชื่อมระหว่างสุรวงศ์กับสี่พระยา (Sathiankoset 2004 : 259)

ในขณะเดียวกันยังมีห้างขายยาเป็กริมม์ หรือ B Grimm & CO ที่เปิดดำเนินกิจการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2421 ในตรอกโอเรียนเต็ลมีที่ทำการหนังสือพิมพ์สยามออบเซอร์เวอร์ (Siam Observer) ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์รายวันภาษาอังกฤษที่ตั้งอยู่บริเวณหน้าโรงเรียนอัสสัมชัญ และมีธนาคารชาร์เตอร์ (Charter Bank) ตั้งอยู่ปลายถนนที่ขนานกับตรอกโอเรียนเต็ลสุดริมแม่น้ำด้วย

ความเติบโตทางธุรกิจของย่านบางรักส่งผลให้เกิดความเติบโตทางด้านการศึกษาเพื่อรองรับความเติบโตทางธุรกิจการค้ากับตะวันตกไปด้วย เห็นได้จากการตั้งโรงเรียนที่ต่อมาคือ โรงเรียนอัสสัมชัญ กล่าวได้ว่าผู้ก่อตั้งโรงเรียนมีวิสัยทัศน์อันกว้างไกลในการเลือกสอนภาษาต่างประเทศเพื่อรองรับความเจริญทางธุรกิจของกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2420 บาทหลวงกอลมเบต์ (Émile Genest August Colombet) ชาวฝรั่งเศส ซึ่งเป็นเจ้าอธิการวัดในเวลานั้นคิดก่อตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กชายขึ้น สอนด้วยภาษาฝรั่งเศสและภาษาไทย ชื่อ “โรงเรียนไทย-ฝรั่งเศสวัดสวนท่าน” คำว่าวัดสวนท่านก็คือสวนมะม่วงของบาทหลวงคาทอลิก หรือต่อมาคือวัดอัสสัมชัญ¹⁷ หรืออาสนวิหาร แม้จะมีจุดประสงค์แรกเริ่มเพื่อสอนเด็กยากจนและเด็กกำพร้าในย่านบางรัก มีนักเรียนรุ่นแรก 12 คน แต่ต่อมาอีก 2 ปีได้เริ่มเปิดสอนด้วยภาษาอังกฤษเพิ่มขึ้นด้วย เพื่อรองรับความเติบโตทางการค้าของกรุงเทพฯ ที่ต้องใช้ภาษาอังกฤษเป็นภาษากลางในการติดต่อเนื่องจากในเวลานั้นมีชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขายในสยามมากขึ้น¹⁸ และต่อมาจึงกลายเป็นโรงเรียนอัสสัมชัญ โรงเรียนชายล้วนชั้นนำของสยามที่ผลิตศิษย์เก่าผู้มีชื่อเสียงออกมาจำนวนมาก

2) บางรัก: ย่านสถานกงสุล

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าย่านบางรักเป็นย่านที่มีสถานกงสุลต่างประเทศที่สำคัญหลายแห่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยามาตั้งแต่เริ่มแรก คือ สถานกงสุลโปรตุเกส สถานกงสุลอังกฤษ สถานกงสุลสหรัฐอเมริกา และสถานกงสุลฝรั่งเศสตามลำดับ การมีสถานกงสุลต่างประเทศมาตั้งอยู่ที่นี่ ทำให้ประชาชนในละแวกนี้คุ้นเคยกับสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกที่มีความสวยงามแปลกตา สถานกงสุลต่างประเทศในระยะเมื่อแรกตั้งขึ้นมานั้นล้วนปลูกสร้างโดยหันด้านหน้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยาทั้งสิ้น เนื่องจากชาวกรุงเทพฯ อาศัยเส้นทางน้ำในการสัญจร ต่อเมื่อเกิดการตัดถนนเจริญกรุงแล้ว จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น ดังตัวอย่างจากสถานกงสุลอังกฤษ

¹⁷โบสถ์วัดสวนท่านมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 (ปี 2365) โบสถ์รุ่นแรกจะดูคล้ายโบสถ์วัดข้างตาคูร์ต คือมีหน้าบัน คล้ายศิลปะไทยปนจีน แต่มีไม้กางเขนและตัวอักษรย่อ M.A. สื่อถึงพระแม่มารี บอกให้รู้ว่าเป็นโบสถ์คริสต์ โบสถ์นี้นับว่าเป็นอาสนวิหารหลังแรกของไทย คำว่า ‘อาสนวิหาร’ (Cathedral) หมายถึงที่นั่งของพระสังฆราชหรือสังฆราชประทับอยู่ที่นี่

¹⁸กว่าที่โรงเรียนจะเปิดอย่างเป็นทางการได้ต้องใช้เวลาอีก 8 ปี คือวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2428 จึงได้เปิดโรงเรียน “อาซิมชานกอเล็ค” (Le Collège de L’Assomption) และได้รับพระกรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราชทรัพย์เป็นทุนสำหรับการก่อสร้างอาคารเรียนจำนวน 50 ชั่ง และโรงเรียนยังได้บอกบุญเรียจเงินสามารถสร้างอาคารเรียนขนาดใหญ่ได้ และเริ่มใช้งานใน พ.ศ. 2433

ประเทศอังกฤษส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาติดต่อขอเปิดสถานกงสุลขึ้นในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2399 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อำนวยความสะดวกในการจัดหาที่ดินเพื่อตั้งสถานกงสุล ซึ่งอยู่ติดกับที่ดินของสถานกงสุลโปรตุเกสที่มาตั้งอยู่ก่อน

สถานกงสุลอังกฤษสร้างเสร็จราว พ.ศ. 2419 “เป็นอาคารสองชั้นขนาดใหญ่ ตั้งเด่นอยู่ตรงกลางพื้นที่ค่อนข้างไปทางริมแม่น้ำ มีสะพานขนาดใหญ่พาดข้ามคูจากถนนเจริญกรุงตรงเข้าไปถึงตัวตึกกลาง ซึ่งเป็นที่อยู่ของราชทูตอังกฤษ ที่ริมคูจำได้ว่าปลูกต้นสาเกไว้เป็นแถวหลายต้น ถัดสะพานเข้าไปเล็กน้อย ซ้ายมือเป็นตึกเดี่ยว ๆ ไม่มีสูโต้นัก เป็นศาลกงสุลอังกฤษทางขวามือมีตึก เห็นจะเป็นที่อยู่ของกงสุลและเจ้าหน้าที่ในสถานทูตอีกหลายหลัง ลึกเข้าไปทางขวา เป็นเรือนจำสำหรับช่างผู้ต้องโทษซึ่งเป็น “ลับเย็ก” หรืออยู่ใต้ร่มธงอังกฤษ” (Sathiankoset 2004 : 266)

ภายในบริเวณสถานกงสุล นอกจากจะมีที่ทำการสถานกงสุลและทำเนียบกงสุลแล้ว ยังมีบ้านพักของเจ้าหน้าที่คุก ศาล และบ้านผู้ช่วยกงสุล ซึ่งบริเวณส่วนนี้ถือเป็นที่ดินส่วนตัวภายในสถานกงสุล ต่อมาอีกหลายปีหลังการตัดถนนเจริญกรุง คือราวช่วงทศวรรษ 2440 ที่ผู้คนนิยมสัญจรทางบกมากขึ้นแล้ว และถนนหนทางดีขึ้นกว่าเดิม ด้านหน้าของสถานกงสุล ซึ่งยกระดับขึ้นเป็นสถานอัครราชทูตไปแล้วในตอนนั้น จึงกลายมาอยู่ฝั่งถนนเจริญกรุง แต่จุดแรกที่ผู้มาติดต่อกับสถานอัครราชทูตต้องเดินผ่านกลับเป็นอาคารบ้านพักเจ้าหน้าที่และคุก ซึ่งเคยอยู่ด้านหลัง และคงไม่สวยงามควรจะเป็น “ส่วนตัว” และไม่ควรมีบุคคลภายนอกเข้ามาพ่นพ้าน ลักษณะการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวน้ำมาเป็นชาวกบนี้ไม่ได้เกิดขึ้นทันทีหลังการตัดถนนแต่ต้องใช้เวลาอีกหลายสิบปีทีเดียวกว่าที่ผู้คนจะปรับตัวได้ และมีพาหนะทางบกรองรับการสัญจรของผู้คน แต่กลุ่มที่ปรับตัวได้ก่อนคือกลุ่มชาวต่างชาติ โดยเฉพาะชาวตะวันตก และอีกกลุ่มหนึ่งน่าจะเป็นชาวจีน เพราะเห็นโอกาสในการสร้างอาชีพใหม่ขึ้น นั่นคืออาชีพลากรถ

เมื่อกรุงเทพฯ เจริญขึ้นกลายเป็นเมืองการค้าอย่างสมบูรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 สถานอัครราชทูตที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเรียงรายกันไปนั้น ต้องเผชิญกับความแออัดของเรือกลไฟในแม่น้ำที่เปิดหูดเสียงดังทั้งกลางวันและกลางคืน ริมแม่น้ำฝั่งตรงข้ามสถานอัครราชทูตยังมีโรงสีข้าว 2 โรง และกำลังก่อสร้างอีก 1 โรง เครื่องสีข้าวส่งเสียงดังแทบจะตลอดเวลา และยามเมื่อลมพัดมาจากทิศตะวันออก ก็จะมีน้ำซึ้เฝ้าจากโรงสีมาตกยังสถานอัครราชทูต ทั้งนี้ เพราะภายหลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง สยามกลายเป็นประเทศผู้ผลิตข้าวส่งออกที่สำคัญ จึงเกิดการสร้างโรงสีขึ้นมากมายทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง เพื่อรองรับปริมาณข้าวเปลือกที่ค่อย ๆ เหยิบสูงขึ้นถึง 30-40% ระหว่างช่วง พ.ศ. 2444-2483 (Viroonha, 2019 : 123) นอกจากนี้ เมื่อยานบางรักมีรถรางแล่นผ่าน เสียงกระดิ่งจากรถรางที่ตั้งทั้งวันทั้งคืน รบกวนการใช้ชีวิตของเจ้าหน้าที่สถานอัครราชทูตอังกฤษ เมื่อรวมเข้ากับเสียงระฆังจากศาสนสถานที่อยู่ข้างสถานอัครราชทูต ซึ่งไม่แน่ใจว่าเป็นของศาสนาไหน ที่จะดังตอนตี 5 ของทุกวัน ทำให้ในที่สุด อัครราชทูต เซอร์รัลล์ เพเจต จึงเสนอไปยังลอนดอนขอย้ายที่ทำการสถานอัครราชทูต แต่รัฐบาลที่ลอนดอนยังไม่เห็นด้วยและไม่สนับสนุนงบประมาณ แต่ต่อมาเมื่อรัฐบาลสยามต้องการให้สถานทูตย้ายออกไป เพราะต้องการที่ดินแปลงนี้เพื่อนำมาสร้างเป็นไปรษณีย์กลางของกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2462 รัฐบาลสยามจึงเสนอสถานที่ใหม่แก่กับพื้นที่ของสถานอัครราชทูต แต่ยังไม่เป็นผล จนกระทั่ง พระยาภักตินรเศรษฐ หรือนายเลิศ ผู้ที่กำลังพัฒนาที่ดินของตนเอง ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก และมีพื้นที่ขนาด 60 ไร่แปลงหนึ่ง อยู่ระหว่างเพลินจิตกับคลองแสนแสบ ที่พัฒนาเป็นสวนสาธารณะเอาไว้ใช้เป็นที่พักผ่อนอากาศ เรียกว่าปาร์คนายเลิศ สร้างเสร็จเมื่อ

ปี พ.ศ. 2454 นายเลิศจึงเสนอขายพื้นที่ทั้งหมดให้แก่สถานอัครราชทูตอังกฤษ แต่รัฐบาลอังกฤษซื้อไว้เพียงครึ่งเดียว คือ ฝั่งที่ติดกับถนนสุขุมวิท สถานกงสุลจึงย้ายไปอยู่ที่ตั้งใหม่ย่านเพลินจิตใน พ.ศ. 2465 ส่วนที่ตั้งเดิมนั้น นายเลิศนำไปเสนอขายให้กับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในราคา 1,800,000 บาท

อย่างไรก็ดี นอกจากสถานอัครราชทูตอังกฤษจะย้ายไปแล้ว สถานกงสุลอเมริกาก็ย้ายออกไปด้วย ยังอยู่แต่เพียงสถานอัครราชทูตโปรตุเกสและสถานอัครราชทูตฝรั่งเศส ที่ในที่สุดยกฐานะขึ้นเป็นสถานเอกอัครราชทูต ซึ่งยังคงตั้งอยู่ที่เดิมมาจนทุกวันนี้

3) บางรัก: แหล่งบันเทิงยามค่ำคืน

การใช้ไฟฟ้าที่เริ่มแพร่หลายมากขึ้นในกรุงเทพฯ แม้จะยังไม่แพร่หลายลงไปสู่ประชาชนทั่วไปมากนัก แต่ก็เป็นที่รู้จักและมีใช้ตามบ้านของชนชั้นสูงและย่านธุรกิจของกรุงเทพฯ ในเวลานั้น ชีวิตที่ไฟฟ้าเอาชนะความมืดที่เคยมีแต่แสงวับแวมของตะเกียงน้ำมัน ทำให้เกิดสถานบันเทิงยามค่ำคืนขึ้นหลายแห่งในบริเวณย่านบางรัก ถนนเจริญกรุงและละแวกใกล้เคียง ดังตัวอย่าง ตรงข้ามสถานอัครราชทูตอังกฤษ มีบาร์ที่หญิงชาวอิตาเลียนคนหนึ่งชื่อมาตามสตาร์ (Staro) เป็นเจ้าของ ในบาร์มีการเล่นเปียโนและเครื่องดนตรีชนิดต่าง ๆ ดึงดูดให้ลูกค้าแวะเวียนมาใช้บริการจนล้นหลาม จึงมีคนมาอาละวาดอยู่หน้าอนุสาวรีย์สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียเป็นประจำ (Prachachat, 2019)

การบันเทิงยามค่ำคืนสมัยนั้น มีแหล่งที่ชาวตะวันตกชอบมาเที่ยวเตร่กันมาก คือบริเวณตั้งแต่โรงแรมโอเรียนเต็ลขึ้นไปจนถึงย่านตรงข้ามปากถนนสี่พระยา บริเวณนี้มีทั้งโรงเหล้า โรงขายอาหาร โรงเต็นรำ และดนตรี ซึ่งก็ไม่แตกต่างจากลักษณะของไนต์คลับในปัจจุบัน บรรดาหญิงบริการในสถานเริงรมย์เหล่านี้ล้วนเป็นหญิงชาวตะวันตก (Peesalee, 2012 : 123) และยังมีคลับที่เป็นศูนย์รวมชาวตะวันตกเรียกว่า United Club ตั้งอยู่บริเวณมุมถนนเจริญกรุงติดกับถนนสี่พระยาอีกด้วย คลับแห่งนี้จัดเป็นห้องอ่านหนังสือและห้องสมุด ห้องเต็นรำ ห้องอาหาร ห้องเล่นบิลเลียดและไพ่ ยังมีสนามเทนนิสและโรงโบว์ลิ่งอยู่ในนั้นด้วย (Peesalee, 2012 : 124-125)

ในทศวรรษ 2460 ย่านบางรักเติบโตขึ้นกลายเป็นแหล่งธุรกิจขนาดใหญ่ มีการคมนาคมขนส่งสะดวกสบาย มีตลาดและห้างร้าน รวมทั้งโรงแรมเกิดขึ้นหลายแห่งในย่านข้างเคียง เพื่อความสะดวกสบายแก่พ่อค้าชาวต่างประเทศที่เข้ามาในกรุงเทพฯ อาทิ โฮเต็ลโทรกาเดโร และโฮเต็ลเวมเบล (Peesalee, 2012 : 87) บนถนนสุรวงศ์ ซึ่งเป็นแหล่งบันเทิงยังมีโรงเต็นรำและเปียร์ฮอลล์หลายแห่งที่ตั้งขึ้นมาใหม่ รวมทั้งร้านที่อยู่ในโรงแรมต่าง ๆ มีสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่ได้รับความนิยม กลายเป็นย่านกลางคืนแบบตะวันตก ดังเช่น ฝรั่งเศสฮอลันดาที่มาจากสิงคโปร์ชอบไปเที่ยวโรงเต็นรำแถบถนนสุรวงศ์ กล่าวได้ว่าในเวลานั้นสถานที่เต็นรำที่เรียกว่าฮอลล์มีมากที่สุดบนถนนสุรวงศ์ ไม่ว่าจะเป็นคอนเสิร์ตฮอลล์ โรสฮอลล์ เวมเบลล์ มูแลงรูจ และลูน่าฮอลล์ (Peesalee, 2012 : 87) เปียร์ฮอลล์ที่เป็นของคณูปุ่นก็อยู่ที่สุรวงศ์เช่นเดียวกัน

นอกจากย่านบางรักแล้ว แหล่งบันเทิงอีกแหล่งหนึ่งของกรุงเทพฯ ก็คือย่านสำเพ็ง เขาวราช และราชวงศ์ ซึ่งรองรับผู้คนมากมาย มีทั้งร้านอาหาร ภัตตาคาร ร้านค้า ร้านกาแฟ โรงน้ำชา โรงยาฝิ่น โรงหญิงโสเภณี โรงจิว แต่กลุ่มเป้าหมายของย่านบางรักกับย่านสำเพ็งเป็นคนละกลุ่มกันอย่างเห็นได้ชัด

3.3 ผลของการเปลี่ยนแปลงย่านบางรัก สมัยรัชกาลที่ 4-6 (พ.ศ. 2404-2468)

จะเห็นได้ว่าภายหลังจากการตัดถนนเจริญกรุง ย่านบางรักเติบโตขึ้นเป็นย่านธุรกิจ ย่านสถานกงสุล เป็นที่อยู่ของทั้งชาวไทย ชาวตะวันตก ชาวจีน และชาวต่างชาติอื่น ๆ ซึ่งส่งผลให้ย่านบางรักกลายเป็นย่านที่มีความเจริญและทันสมัยมากกว่าย่านอื่น ๆ ในช่วงเวลาเดียวกัน การตัดถนนเจริญกรุงทำให้ชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ในย่านบางรักเปลี่ยนแปลงไป เห็นได้ชัดเจนจากเครื่องอุปโภค บริโภคที่ขายในตลาดบางรัก¹⁹ สถานที่ซึ่งชาวตะวันตกในละแวกนั้นมาซื้ออาหารสดและแห้ง ตลาดเปิดในช่วงเวลาตั้งแต่บ่ายสองโมงไปจนถึงเวลาห้าโมง ของที่ขายมีทั้งของสด ของคาว ผัก ผลไม้ และมีของเค็ม เช่น เนื้อวัว เนื้อแกะ และของแช่น้ำแข็ง เช่น นกสโนว์ (นกปากซ่อม) กระต่าย และเนื้อสมัน ของเหล่านี้ส่งมาจากต่างประเทศ และมีราคาแพง (Peesalee, 2012 : 159) การตัดถนนเจริญกรุงจึงนำมาซึ่งความเจริญ การติดตั้งไฟฟ้า และการคมนาคมที่สะดวกสบายมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ดี ไม่เพียงแต่ชุมชนชาวตะวันตกจะเกิดการพัฒนาขึ้นภายหลังการตัดถนนเจริญกรุง แม้แต่ชุมชนชาวจีนก็ได้รับโอกาสจนเกิดความเจริญขึ้นด้วยเช่นเดียวกัน การตัดถนนทำให้ชุมชนจีนขยายตัวจากบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยามายังพื้นที่ตอนในมากขึ้น มีทั้งตลาด ร้านค้า โรงน้ำแข็ง ห้องเย็น โรงงานน้ำมะเน็ดโซดา โรงเลื่อย และโรงสีข้าว (Putimahatama, 2015 : 2596) เป็นต้น

นักธุรกิจผู้ประกอบการค้าคนสำคัญในยุครัชกาลที่ 5-6 หลายคนมักตั้งห้างร้านอยู่ในย่านบางรักและบริเวณใกล้เคียง ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากตลาดน้อย เขตธุรกิจและย่านที่อยู่อาศัยของชาวจีน ดังตัวอย่างใน พ.ศ. 2448 ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นายเลิศ นักธุรกิจคนสำคัญของสยามหรือที่ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาภักตินรเศรษฐ์ตั้งกิจการโรงน้ำแข็งซึ่งถือเป็นโรงน้ำแข็งแห่งแรกที่มีเจ้าของเป็นชาวสยามที่สะพานเหล็ก ล่างถนนเจริญกรุง ชื่อว่า “โรงน้ำแข็งสยาม” หรือ SIAM ICE WORKS แต่กลับเป็นที่รู้จักกว้างขวางในชื่อ โรงน้ำแข็งนายlebnับแต่นั้นน้ำแข็งก็แพร่ขยายไปสู่หัวเมืองใหญ่ ๆ รอบนอกกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานตราตั้งให้นายเลิศเป็นผู้ส่งน้ำแข็งในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กรุงสยามเมื่อวันที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2456 นับเป็นความภาคภูมิใจอย่างสูงสุดในชีวิตครั้งหนึ่งของนายเลิศ อาจกล่าวได้ว่านายเลิศเป็นผู้ประกอบการทางธุรกิจคนหนึ่งที่เติบโตขึ้นตามพัฒนาการของย่านบางรักแถบถนนเจริญกรุง เป็นผู้ที่มีมองเห็นโอกาสทางธุรกิจและสามารถทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงแก่ชีวิตของตนเองได้ ซึ่งจะไม่กล่าวถึงในบทความนี้²⁰ ความสำเร็จของนายlebnับ ส่วนหนึ่งมาจากความเติบโตทางเศรษฐกิจของย่านบางรักที่นำความเจริญและความเปลี่ยนแปลงเข้ามาสู่บริเวณย่านใกล้เคียงด้วย ดังเช่นใน พ.ศ. 2470 นายเลิศสร้างตึกสูง 7 ชั้นบนถนนเจริญกรุง ถือเป็นอาคารสูงที่สุดแห่งหนึ่งในยุค

¹⁹ตลาดบางรัก เป็นตลาดสดอยู่ในตำบลบางรัก มีมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าของตลาดเดิมคือหลวงนวนาเกษมกร (โต) ปลูกสร้างเป็นโรงแถวให้เช่าขายของ เรียกกันในสมัยนั้นว่า ตลาดหลวงนวนา ต่อมากิจการไม่ดีจึงขายกิจการให้ราชสำนัก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับซื้อไว้ด้วยเงินพระคลังข้างที่ แล้วพระราชทานเป็นสิทธิขาดแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร (ต้นราชสกุลยุคล) และโปรดให้รื้อโรงแถวออกสร้างเป็นอาคารพาณิชย์สมัยใหม่เปิดให้เช่า เรียกตามชื่อตำบลว่าตลาดบางรัก

²⁰สามารถศึกษาประวัติและผลงานของพระยาภักตินรเศรษฐ์หรือนายเลิศได้จากเอกสารที่กล่าวถึงความสำเร็จของนายเลิศในด้านต่าง ๆ อาทิ ผู้ริเริ่มกิจการเรือเมล์ขาว รถเมล์ขาว กิจการโรงแรม นักอสังหาริมทรัพย์ ฯลฯ

ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ในกรุงเทพฯ²¹ เรียกว่าตึกนายเลิศ ภายในประกอบด้วยห้างสรรพสินค้าที่เน้นจำหน่ายสินค้าจากต่างประเทศ ใต้ตึกนี้เป็นที่ตั้งของ “บาร์นายเลิศ” ซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของ Hotel de la Paix หรือที่รู้จักในนามโรงแรมของนายเลิศที่มีอยู่ก่อน อีกทั้งเป็นที่ตั้งของสำนักงานบริษัทเดินอากาศสยามแห่งแรกที่นายเลิศร่วมก่อตั้ง รวมไปถึงบริษัทเดินเรือเมล์ บริเวณนี้ยังเป็นที่ตั้งโรงน้ำแข็งของนายเลิศด้วยซึ่งเมื่อมองทะลุเข้าไปจะเห็นโรงน้ำแข็งที่มีน้ำแข็งก้อนใหญ่วางอยู่บนพื้นซีเมนต์ ชั้นล่างของตึกนายเลิศที่เป็นโรงน้ำแข็ง ยังมีห้องเย็นขนาดใหญ่ที่คนทั่วไปเข้าไปเดินได้ จึงอาจจะเป็นห้องเย็นห้องแรกของสยามก็เป็นได้ ความเย็นมาจากการต่อท่อน้ำเกลือจากโรงน้ำแข็งที่อยู่ติดกัน เพื่อส่งความเย็นมาหมุนเวียนอากาศภายในห้องให้เกิดความเย็น วัตถุประสงค์ของการสร้างห้องเย็นก็เพื่อโชว์สินค้าบริโภค เป็นของสดที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ อาทิ เนื้อสัตว์ ไส้กรอกเยอรมัน ไก่วงทั้งตัว หมูแฮมทั้งขา ผลไม้สดนำเข้า เช่น องุ่น ส้มจากต่างประเทศ รวมถึงเนยแข็งก้อนใหญ่จากฮอลแลนด์ คงไม่ผิดจากความจริงหากจะกล่าวว่าห้องเย็นนี้ก็คือซูเปอร์มาร์เก็ตแห่งแรกของกรุงเทพฯ กลุ่มลูกค้าคือชาวตะวันตกที่อาศัยอยู่บริเวณสี่พระยา สุรวงศ์ เจริญกรุง สีลม สาทร

นอกจากนายเลิศจะเป็นนักธุรกิจที่เจริญก้าวหน้าและดำเนินกิจการอยู่ในย่านถนนเจริญกรุงแล้ว ยังมีครอบครัวฮุนตระกูล ที่นำโดยนายโกศล ฮุนตระกูล เริ่มต้นจากการทำเครื่องตีมน้ำมะเน็ดโซดาใน พ.ศ. 2446 และในปี พ.ศ. 2449 ได้ขยายกิจการออกไปตั้งเป็นห้างขายยาชื่อฮุนซุ่ยโห เมื่อการค้าเติบโตขึ้นจึงได้ร่วมกับพ่อค้าชาวจีนก่อตั้งบริษัทเรือเมล์สยามใน พ.ศ. 2451 ถัดมาอีก 1 ปี ได้รวมทุนกับพ่อค้าใหญ่เหล่านั้นก่อตั้งธนาคารบางกอกซิติแบงก์โดยดำรงตำแหน่งเป็นกรรมการผู้จัดการ (Gotomanager, n.d.) ความเติบโตของครอบครัวฮุนตระกูลก็เป็นผลมาจากความเติบโตของย่านบางรัก ถนนเจริญกรุงอีกเช่นกัน

ภาพที่ 4 ชั้นของนายเลิศ ถ่ายจากบริเวณหน้าวัดมหาพฤฒาราม
(Nai Lert Park Heritage Home, 2021)

²¹อาคารสูงในสมัยนั้นอีกแห่งหนึ่งคืออาคารไพบูลย์สมบัติของเจ้าพระยาพิชัยญาติ อยู่ปากซอยมั่งกร ด้านถนนเยาวราช ที่ในหสนิยาย พล นิกร กิมหงวนจะเรียกว่าตึกเก้าชั้น แต่อาคารเก้าชั้นนี้สร้างหลังตึกนายเลิศหลายปี

ภาพที่ 5 ตึกนายเลิศ
(Nai Lert Park Heritage Home, 2021)

สรุป

จะเห็นได้ว่าภายหลังจากการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริงและการตัดถนนเจริญกรุงในสมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้เมืองกรุงเทพฯ ที่เคยขยายตัวตามการขุดคลองคูเมืองเป็นชั้น ๆ และขยายทางด้านตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ย้ายมาขยายเมืองโดยอาศัยแนวถนนเจริญกรุงเป็นสำคัญ และยังทำให้วิถีชีวิตชาวน้ำของชาวกรุงเทพฯ ที่เคยตั้งบ้านเรือนแพตามแนวริมน้ำย้ายขึ้นมาอยู่บนบกตามแนวถนนเจริญกรุงและแนวถนนที่ตัดใหม่ การตั้งสถานกงสุลในย่านบางรักริมแม่น้ำเจ้าพระยา การนำเข้าและส่งออกสินค้าที่ทำให้ต้องเข้ามาติดต่อกับทางราชการที่ศูนย์กลางในย่านบางรัก การเข้ามาตั้งบ้านเรือนในย่านบางรักของชาวตะวันตก ชาวจีน และชาวไทย ทั้งหมดนี้ทำให้ย่านบางรักเจริญก้าวหน้าขึ้นตามลำดับ สิ่งที่เกิดขึ้นทำให้ผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้นเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตไป ทั้งจากการคมนาคมที่ทันสมัยขึ้น การมีไฟฟ้าใช้ รวมไปถึงเกิดการลงทุนในกิจการต่าง ๆ ทั้งจากชาวตะวันตกและชาวจีนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้นและบริเวณใกล้เคียงซึ่งทำให้ย่านบางรักเจริญรุดหน้ากลายเป็นกลายเป็นย่านธุรกิจ ย่านสถานกงสุล และแหล่งบันเทิงยามค่ำคืน และมีความเจริญทางเศรษฐกิจดีกว่าย่านการค้าอื่น ๆ ในเวลานั้น ย่านบางรักจึงมีชื่อเสียงในด้านความทันสมัย ความสวยงาม และสะท้อนความเติบโตทางเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ และย่านบางรักในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4-รัชกาลที่ 6 ได้เป็นอย่างดี

จากความเจริญของย่านบางรัก ทำให้ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 บรรดาขุนนางไทยรุ่นใหม่และผู้ดีใหม่บางส่วนย้ายมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในย่านสีลมใกล้ย่านบางรัก เพราะเป็นทำเลที่มีอากาศดีและสามารถเดินทางเข้ามาติดต่อในพระนครได้สะดวกและอยู่ใกล้ชิตย่านที่มีความเจริญ นอกจากนั้น ยังมีชาวมุสลิมที่มีอาชีพเลี้ยงโค เลี้ยงแพะอาศัยอยู่ตามริมคลองบริเวณซอยประดิษฐ์ และยังมียัดแขกหรือวัดพระศรีมหาอุมาเทวีตั้งอยู่ริมถนนบ้นกับมิมัสยิดมีราซุดดินในซอยประดิษฐ์ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของชาวฮินดูและอิสลาม ที่ปรากฏหลักฐานมาจนปัจจุบัน ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนสีลมไม่นานก็เริ่มมีชาวจีนในบังคับสยามและคนในบังคับต่างประเทศรวมทั้งจีนมลายู ที่เรียกว่าจีนบ้างบา เข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน เพราะย่านสำเพ็งตลาดเก่าและเยาวราช ที่เป็นศูนย์กลางของชาวจีนแต่เดิมเริ่มแออัด อย่างไรก็ตาม บริเวณที่มีชาวต่างชาติต่างภาษาและวัฒนธรรมแถบสีลมนี่เป็นส่วนต่อจากย่านบางรัก ถนนเจริญกรุง ที่จะเจริญเติบโตกลายเป็นย่านการค้าและย่านธุรกิจสำคัญของเมืองกรุงเทพฯ ในเวลาต่อไป

รายการเอกสารอ้างอิง

- Augustin, A. & Williamson, A. (2000). *The Oriental Bangkok*. Vienna: The Most Famous Hotels in the World.
- Bunluesinthu, N. (Trans.) (2011). "The Commerce in Siam." In *The Translated Gathering Stories, Books, and Historical Documents Set 5*. Bangkok: Department of Fine Art. (In Thai)
- Chronik Thailand. (2020). Plan von Bangkok, 1878. Retrieved 14 December 2020, from <http://www.payer.de/thailandchronik/chronik1878.htm>
- Dabbhasuta, S. (1984). *The Relationship between Thai, Chinese and Western Communities in Bangkok 1855-1910*. A Thesis submitted in Partial Fulfillment for the Requirement of the Degree of Master of Arts, Department of History, Graduate School, Chulalongkorn University. (In Thai)
- Kullachol, K. & Nilkamhaeng, S. (1982). "Physical evolution of Eastern Rattanakosin: Before The Construction of the City to the Siamese Revolution." *Journal of Silpakorn University, the 200th Anniversary of Krung Rattanakosin, Special Edition*. Bangkok: Amarin Publishing. (In Thai)
- Mulmanas, N. (2018). "Bangkok Nightlife, the Beginning of the Great Grandparents' Nightlife, Complete with Electric Roads and Cars." In *The Cloud Online*, from <http://readthecloud.co/notenation-4>. (In Thai)
- Nai Lert Park Heritage Home. (2021). Retrieved 24 June 2021, from https://www.facebook.com/nailertparkheritagehome/?__tn__=-UC*F. (In Thai)
- Payer, A. (2016). *Chronik Thailand = กาลานุกรมสยามประเทศไทย*. Retrieved 24 June 2021, from <http://www.payer.de/thailandchronik/chronik1878.htm>
- Peesalee, V. (2012). *Life After Dark in Bangkok 1884-1945*. A Thesis submitted in Partial Fulfillment for the Requirement of the Degree of Master of Arts, Department of History, Faculty of Arts, Chulalongkorn University. (In Thai)
- Plai Noi, S. (2012). *The Complete Story of Bangkok*. 7th edition. Bangkok : Pimkam Publishing. (In Thai)
- Putimahtama, P. (2015). "Chinese Community of Talad Noi : Faiths and Trade of Chinese in Siam." *Veridian E-Journal, Silpakorn University*. 8(2), : 2590–2606. (In Thai)
- Royal Chronicles - Rattanakosin. (1934). Excavating the outer city canal. Retrieved 24 June 2021, from <https://vajirayana.org/Royal-Chronicles-Rattanakosin-King-Rama-4-18-excavating-the-outer-city-canal>. (In Thai)

- Royal Chronicles - Rattanakosin. (1934). Grant that foreigners set up shopping malls and dig a straight road canal. Retrieved 14 December 2020, from <https://vajirayana.org/> Royal Chronicles - Rattanakosin – King Rama 4 / 57 (In Thai)
- Royal Chronicles - Rattanakosin. (1934). Roads constructed and a canal dug. Retrieved 14 December 2020, from <https://vajirayana.org/> Royal Chronicles - Rattanakosin - King Rama 4 / 104- 3 . . (In Thai)
- Sethiakoset. (2004). *Recovering the Past*. Vol.1. 4th edition. Bangkok: Siam Publishing. (In Thai)
- The story of the Hoon Family: "Clouds in the Sky." Retrieved 24 June 2021, from <http://info.gotomanager.com/news/details.aspx?id=9292>. (In Thai)
- Thipakornwong, Chao Phraya. (2005). *The Royal Chronicles of Rattanakosin Rama IV*. 6th edition. Bangkok: Amarin Printing and Publishing. (In Thai)
- Viroonha, C. (2019). "Rice Production of Siam, 1855- 1939 A.D." in *History in "Twentieth Century Impression of Siam: Its History, People, Commerce, Industries and Resources."* Suwangbutr, S (editor). 3rd edition. Nakhon Pathom: Silpakorn University Publisher. (In Thai)
- Weerasilchai, S. (2008). "*Bangrak District, Bangrak Market, and Trok Sung*" in *Places Names in Bangkok*. 7th edition. Bangkok: Mathichon. (In Thai)
- Wijitmartra, K. (1980). *80 Years of my Life*. Bangkok: Memorial in the Cremation Ceremony of Khun Wijitmartra (Sa-nga Kanchanakkaphan). (In Thai)
- Witorat, P. (2019) *Admire the Beauty of the British Embassy before Waving Goodbye*. Retrieved 14 December 2020, from <https://www.prachachat.net/d-life/news-362505> (In Thai)
- Wongdontree, P. (Trans.). (1985). *Siam and French Missionary*. Bangkok: Fine Art Department. (In Thai)